

השגחת ה' על עמו

מבוא

פרק א - דעת מרן הראי"ה

פרק ב - נפילות ומכשולים של עם ישראל

פרק ג - נפילות רוחניות של עם ישראל

פרק ד - ההשגחה האלוהית על ישראל

סיכום

מבוא

בטחון בה' הוא עיקר העיקרים שבמצוות התורה. כך לשונו של הגר"א: "ועיקר נתינת התורה לישראל הוא כדי ששימו בטחונם בה'... כי עיקר הכל הוא הבטחון השלם. והוא כלל כל המצוות"¹. "בטחון הוא המעלה היותר גדולה"². "בא חבקוק והעמיד כל התורה על [מצוה] אחת, והיא הבטחון כמו שנאמר: 'וצדיק באמונתו יחיה'³... והוא מגן לבל יכשלו בשאר המצוות כי כולן נכללות במדה זו"⁴.

הרבה עניינים יש במצוה זו. בדיוננו זה נברר נקודה חשובה הנוגעת אלינו בתקופתנו הקשה. עלינו לדעת כי למרות טעויות בני האדם, למרות חטאיהם וסטייתם מהדרך הנכונה, עדיין עיני ה' פקוחות להביא אותם אל הייעדים שהוא קובע להם מראש. עלינו להתחשב בשני המישורים: מבחינה מעשית חייב אדם לעשות "השתדלות" ככל אשר תשיג ידו; אבל יש תמיד לדעת כי התוצאה הסופית לכל פעילותנו נקבעת בהחלטת הקב"ה.

הרחיב בזה רבינו בחיי בהקדמתו לפרשת שלח: "כי דרך התורה לצוות על האדם שיעשה כל יכולתו בדרך הטבע, ומה שיחסר הטבע בהן – ישלים הנס"⁵. וכן כתב הרמב"ן: "כי

1. ביאור הגר"א למשלי כב, יט.

2. ביאור הגר"א לישעיהו י, כ.

3. חבקוק ב, ד.

4. ביאור הגר"א למשלי ל, ה.

5. רבינו בחיי לבראשית ו, טו. מקורו בביאור הרמב"ן לאיוב לו, ז.

הכתוב לא יסמוך בכל מעשיו על הנס, אבל יצוה בנלחמים להחליץ ולהשמר ולא רוב"ו⁶. וכן כתב רבנו יונה⁷. מוטל עלינו להיות חדורי הכרה שיש שתי צורות הסתכלות: מצד המעשה בפועל חייבים עלינו לעשות כל מאמץ כאילו זה תלוי אך ורק בנו; אבל מנקודת האמונה בה' עלינו לדעת כי יש השגחה מלמעלה, וה' מביא התוצאות כפי אותה גזירה שגזר⁸.

בכמה מקומות מצאנו שחייבים להתבונן במאורעות חיינו במחשבה שהיא מורכבת. כך כתב מהר"ל כאשר דן בשאלה אם החוטאים בישראל נקראו "בנים" למקום או לא⁹. המרה"ל הזכיר שיש בחינה אחת מצד העלול, ויש בחינה אחרת – הפוכה מהנ"ל – מצד העילה ית"ש¹⁰. בדיונו בבעיה הסבוכה של "ידיעת הקב"ה מראש" מול הבחירה החופשית יישב האדמו"ר ר' צדוק הכהן¹¹ את הדברים באופן דומה, על פי דברי האריז"ל בסוף ספר "ארבע מאות שקל כסף"¹².

במצבנו הלאומי היום בישראל אנו רואים הידרדרות קשה גם מבחינה רוחנית וגם מבחינה גשמית. היצר הרע מפתה את האדם להתייאש מהגאולה. מה נאמר ומה נענה?

כמה מקדמונינו עמדו על עקרון זה. כך כותב רמח"ל: "ודבר זה יראה בבירור למי שישים לב אל כל הנולד בעולם, שימצא שלא יולד דבר, לא לטובה ולא לרעה, שלא ימשך ממנו תועלת וטוב לעולם"¹³. ועוד כתב: "שאיין לך מעשה קטן או גדול שאין תוכיות כוונתו לתיקון השלם, וכענין שאמרו 'כל מאי דעביד מן שמיא לטב'¹⁴.

וכן כתב המלבי"ם: "בעניינים הגזורים מאת ה' וקצובים מאת ההשגחה, כמו בעניינים הכוללים הנוגעים לכלל עם, גוי ומדינה, אז הגם שצריך האדם לעשות את שלו ולהכין ההכנות הטבעיות, כמו בענייני מלחמה שצריך שיכין תכסיסי מלחמה וסוס ורכב, בכל זאת עצת ה' היא תקום ולא תועיל השתדלות האדם"¹⁵.

6. ביאור הרמב"ן לבמדבר יג, עמ' רמא.

7. ביאורו למשלי כא, לא.

8. עיין בביאור הרמב"ן לבראשית לו, טו: "הגזירה אמת".

9. על פי קידושין לו ע"א.

10. נצח ישראל, פרק יא, עמ' סז.

11. ספר הזכרונות, עמ' 63.

12. יש נקודת ראייה מצד ו"ק, ויש מבחינת ג"ר.

13. דעת תבונות, קסח.

14. שם, נג.

15. ביאור המלבי"ם למשלי כא, לא.

המקובל הגדול ביותר בדורו של מרן הראי"ה היה בעל "לשם שבו ואחלמה". הוא כותב: "כל המאורעות של ישראל הם כולם בעצה עמוקה מגדול העצה ורב העלילה ית"ש... והכל גזור מלפניו ית"ש מאז ומקדם. (והגם) [ולמרות] כי רובם נראים שבאו ע"י סיבות, אך גם הסיבות עצמן הם כולם בגזירת נורא עלילה על בני אדם"¹⁶.

פרק א - דעת מרן הראי"ה

"והנה בהנהגה הכללית ג"כ הוא הדין, אנו רואים הסיבות הולכות ומתנהגות על פי החפץ העליון [של הקב"ה]. והסיבות הטבעיות מתגלות לעינינו רק לצורך תיקון העולם הטבעי והחומרי. אבל באמת הסוד הפנימי של ההנהגה הטבעית הוא שתצא ההנהגה המוסרית, לרומם רוח האדם ואת כל הבריאה כולה למדריגה מוסרית רמה ונשגבה מאד"¹⁷.

ישנה יד עליונה המכוונת את כל המציאות, שלא תוכל להישחת עד כלה. הכל צועד ובא לקראת השתלמות, אל המצב המתוקן.

"הוייתנו הזמנית היא ניצוץ אחד מההווה הנצחית... וזאת היא הכרה פנימית שרויה ברוח כל היקום. ולא יועילו כל מלחמות רוחניות להזיזה ממקומה, רק לפנות ביותר את הדרכים לפניה. ואפילו מה שכנגדה הוא גם כן, בעומק האמת, בעדה"¹⁸.

במקום אחר כתב הרב: "האומה שהיא יונקת מן הכל, ממקור הכל, ממה שהוא למעלה מן הכל, היא מנצחת את הכל, כובשת כשהיא נכבשת, מנצחת היא כשהיא מנוצחת, מקובצת היא בפיזור ומושלטת בשיעבודה"¹⁹.

לומדי רזי תורה יודעים כי "הרע מבחין את הטוב", האור ניכר מתוך החושך²⁰. כך החושך והרע משמשים תפקיד לבינוי ושכלול של הטוב העתידי. כותב מרן הרב: "והצדיקים עצמם

16. ספר הדע"ה, ח"ב, עמ' 223, עיי"ש הוכחותיו. כן כתב שם בעמ' 148: "והנה לנו מבואר מכל המדרשים הללו כי כל המאורעות כולם אשר מפורש בתורה סיבתם, הנה הסיבה הראשונה להם הוא רק בגזירה, והן הסיבות הם כולם מסתרי הנהגתו ית"ש".

17. עין איה, ברכות, פ"א, נב.

18. ערפלי טוהר, עמ' נא; אורות הקודש, ח"ב, עמ' שעז; שמונה קבצים, א, קמא.

19. אורות הקודש, ח"ב, עמ' ש; שמונה קבצים, א, תקכא.

20. ספר יצירה פרק ו', ראה זוהר, ח"ב. קפד ע"א.

מכירים שבאמת העולם וכל נימוסיו, שנראים כל כך מתנגדים לאורה העליונה ותביעותיה הנצחיות, הם באמת מסעדים ותומכים לה!"²¹

אדם היודע שהקב"ה מנהל ומסדר כל העניינים, אינו מתרגז ואינו מפסיד את שלוות נפשו כאשר יארעו לו דברים שלא כרצונו. כך לשונו של הרב: "כל הדברים שבעולם שהם נגד רצונו... לא יוכלו להרגיז אותו עד היסוד הנפשי, עד כדי אבידת שלטון הצדק והשכל לגמרי על פעולותיו. כי הידיעה שסוף כל סוף 'טוב ה' לכל'²² וכי כל המעשים הנם תפקידים שהקב"ה מנהיג על ידם את עולמו, (ושם) [והם] בודאי משמשים הכל לטובה באחרית, ההקשבה האמיתית הזאת מוכרחת להניח במדה ידועה את מדת החימה של האדם בהיותו נפגש במה שהוא נגד רצונו, שלא תתפרץ בכל מילואה"²³.

ההבטחות שהקב"ה הבטיח על ייעוד אומתנו – "לא יזיז אותם כל דבר שבעולם". ומסכם הרב²⁴: "וזאת היא ראייה נצחת שהחפץ העליון הוא בקיום ההבטחות הנאמנות, ולא תועיל אפילו הבחירה היותר רעה לבטל עצת עליון. 'ההוא אמר ולא יעשה? ודיבר ולא יקימנה?'²⁵".

ועוד: "אמנם בערך ההשגחה האלוהית בהנהגת ישראל וגלגולי סיבותיהם, היו הדברים כולם מכוונים לתכליתם, גם החסרונות הפרטיים, גם השגיאות והדברים שהתרחבו מהם, כולם עולים בשקל הקודש לבצע את אשר הוכן במחשבה העליונה, ממגיד מראשית אחרית ב"ה"²⁶.

הרב ביאר את המושג "אל מלך נאמן" – שהקב"ה מבצע את הטוב שתכנן להביא לעולמו. וזו לשונו: "ו'נאמן' מורה כי בירור הידיעה של ההשגחה הכוללת והפרטית בא ע"י שבהסתכלות הרחבה רואים איך הדברים הולכים בסיבוב נפלא ומשלימים את התכלית הרצויה להשלמת הברואים. וזאת היא האמונה שלא יסיר דברו הטוב להיטיב... כי 'דבר אלוהינו יקום לעולם'²⁷. והטוב המיועד לבוא אי אפשר שיופסד ע"י כל המון גלגולי סיבות,

21. ערפלי טוהר, עמ' עט; שמונה קבצים, ב, רכו.

22. תהלים קמה, ט.

23. עין איה, שבת, פי"ג, א.

24. שם, ברכות, פ"ה, סו.

25. במדבר כג, יט.

26. שם, שבת, פ"א, כ.

27. ישעיה מ. ח.

שנראים כבאים לעכב את חסד עליון מהופיע בעולם, אבל אין זה כי אם מפאת השקפתינו הקצרה. אבל כשנישא דיעה למרחוק, נראה כי ימין ה' רוממה ועושה חיל, ולא יפול דבר אחד מכל דבריו"²⁸.

גם ממעשים הנראים כמיותרים וטפלים, יש שה' משתמש בהם למטרותיו הכלליות לתיקון העולם: "בחקור האדם תכלית המעשים, וימצא שגם המעשים הטפלים שחשב שרק מקרים המה, כולם היו ויהיו יסודות להכנת טוב נעלה. ומהחלק ישכיל על הכל ויבין כי מעשינו יד ה' בהם שולטת להנהיגם לתכלית ראויה לטוב עליון. וזה יקרא גדולת ה', שלא רק בחוג דברים והנהגות נעלות שבהם המובן השכלי בראשית ההשקפה מיחשם למעשה ה', כי אם גם בדברים הרחוקים והפעולות הנראות זרות, גם המה מעשה ה' הנה, לתכלית נשגב היוצא מהם". הוא מביא דוגמא ממעשה יוסף ואחיו, וממשיך: "וזאת היא גדולת ה', שיכיר [אדם] איך הוא גדול אדונינו, עד שאפילו המקומות הרחוקים והמעשים הנעשים מכח סיבות אנושיות בחירות, ולפעמים ג"כ משרירות לב הותל אשר לאדם, לכולם יש מערכה של הנהגה שמובילה יד עליון להציב מהם מטרה של טובה רוממה לאין חקר"²⁹.

פרק ב - נפילות ומכשולים של עם ישראל

דבר מעניין הוא, כי למרות הצרות הרבות שפקדו את עם ישראל, תמיד העם שרד ועבר את המשברים. אמנם סבל העם מצוקות רבות, אבל בסוף התברר כי לא די שאויביו לא הצליחו להכחידו, אלא ע"י התמודדותו נגדם עוד הוא השיג מעלות רמות והצלחות מסויימות. אמנם הדבר ארך זמן, והיה תלוי בהכנת ליבם של ישראל לשוב ולהיטיב, אבל בסופו של דבר "ונצדק קודש".

כך כותב בן הדור השלישי לגר"א, ר' יצחק מאלצאן (מחבר "אבן שלמה") בסידור הגר"א³⁰: "כמו שהיה הענין בנינוה שנאמר [ע"י יונה הנביא] 'ונינוה נהפכת' שהיה בו ב' כוונות: כפשוטו, או שיהפכו מעשיהם מרעה לטובה, כמו שהיה באמת. וכמו שהיה הענין ביוסף הצדיק אשר בגלל סרך חטא של הבאת דיבה על אחיו שקוראים לבני השפחות

28. עין איה, ברכות, פ"ז, טו.

29. שם, ב.

30. תפילת שחרית. לפני ברכת "יוצר המאורות".

עבדים, [נענש] 'לעבד נמכר יוסף'³¹. אך היה זה רק 'עד עת בוא דברו [של ה']' 'אמרת ה' צרפתהו'. אח"כ נתגלה כי ע"י אותן הסיבות עצמן אשר התחכמו אחיו להדפו ולאבדו, על ידיהן בעצמן עלה למלוכה. והחלומות נתקיימו ע"י אחיו בעצמם! וכן ראינו בימי מרדכי ואסתר אשר בגלל עונותיהם קם עליהם המן 'והפיל פור הוא הגורל להומם ולאבדם'³². והיתה תחבולתו לציין יום לבצע מעשהו ביום שמת משה רבנו. אך לא ידע כי בו ביום נולד משה [וסגולה זו שימשה זכות להצלת ישראל]. וכן בכל תהלוכות העניין ההוא מתחילתו, אשר לפי נגלהו היה מחריד ומבהיל, אשר על כן היה בכל מקום צום ובכי ומספד. אך בסתר היה באותם הענינים בעצמם נארגים כתרי ישועה והצלחה. כאשר הפליאו לפרש טובי המפרשים: 'יוסף לקח, והגר"א והמלבי"ם. שים לבך לדבריהם".

פרק ג - נפילות רוחניות של עם ישראל

כותב הרב: "[אחרי שישראל] התרוממו עד הגובה העליון במתן תורה, עבר עליהם כוס התרעלה של העגל, שסופו גם הוא בכל עומק מרירותו לטובה יהפך, להורות שגם הנפילה הרוחנית היותר איומה, לא תשבית את הוד הקודש אשר לאומה עליונה"³³.

כך כתב גדול המקובלים בדורו של מרן הראי"ה, ה"לשם שבו ואחלמה": "והרי נתבאר לנו על כל פנים... כי כל סיבובי העולם הוא הכל על סוד התיקון. שגם כל הקלקולים שאנו רואים, (הגם) [למרות] שהם רבים וגדולים ונוראים, הן מצד התגברות החטא ועון רחמנא ליצלן, והן מצד ריבוי וגודל הצרות ותלאות; והרי נראה מזה [לכאורה] שהרע הולך ומתגבר תמיד רחמנא ליצלן. אבל באמת הנה מזה עצמו נעשה כל ביטול. וכל מה שהוא מתגבר הוא הולך ומתבטל. וכל בניינו הוא עצמו הריסותיו, וכל תוקפו הוא עצמו מחריביו, ונעשה הורסיו ומחריביו משלו. והרי הולך העולם ומתתקן תמיד והוא מנפלאות תמים דעים ית"ש אשר מן המכה עצמה מתקן רטיה, ובמה שהוא מכה, בו הוא מרפא"³⁴. וייסד את העולם על יסוד כזה, שגם כל הקלקולים שבה יסובבו, הם עצמם, כולם לתיקונים"³⁵.

31. תהלים קה, יז.

32. אסתר ט, כד.

33. עין איה, שבת, פ"ט, נו.

34. ראה שמות רבה, כג.

35. ספר הדיעה, ח"ב, עמ' 137.

בכמה מקומות חזר מרן הראי"ה על רעיון זה וקרא לו "הצפייה העליונה". מכל המקומות שהזכיר הנושא נביא כאן אחד: "למעלה מזה עומדת היא הבחירה הכמוסה [כלומר: ההחלטה האלוהית] שאיננה על פי התוכן המוסרי [האנושי] המתגלה [לעינינו], אלא על פי האידאל העליון, שעל פי הצפייה העליונה, למעלה מהתנאים שההווה נמצאת בהם כעת"³⁶.

פרק ד - ההשגחה האלוהית על ישראל

מרן הראי"ה קרא לכל יחיד ויחיד לקחת חלק בתקומת עם ישראל בארצו. אך הוא לימד שגם אם יחיד מסויים לא ישתתף ולא יפעל כפי יכולתו, הגזירה האלוהית לישועת ישראל קום תקום. "ואם לא נשתדל אנחנו, [אמנם] הבחירה נתונה לאדם הפרטי. אבל הרבה שלוחים למקום. ימצאו משתדלים אחרים. כי הסיבות ערוכות הנה בידי רבון כל העולמים להוציא חפציו אל הפועל. גם הבחירה החופשית, גם ההתחכמות האנושית, הכל סובבים והולכים ובאים למלאות אותן העצות הגדולות של [הקב"ה] גדול העצה ורב העלילה יתברך שמו"³⁷.

עוד כתב על ההפרעות בסדר השתלמותם של ישראל: "אמנם בערך ההשגחה האלוהית בהנהגת ישראל וגלגולי סבותיהם, היו הדברים כולם מכוונים לתכליתם. גם החסרונות הפרטיים, גם השגיאות והדברים שהתרחבו מהם, כולם עולים בשקל הקודש לבצע את אשר הוכן [מראש] במחשבה העליונה, ממגיד מראשית אחרית יתברך שמו"³⁸.

סיכום

אחרי כל דברי האמת הללו, חובה עלינו לבטוח בגאולתנו המתקרבת ובאה. גם אם הננו רואים נסיגות רוחניות נוראות ושגיאות מדיניות של ממוני הממשלה, בכל זאת עלינו להאמין שיש שני זרמים הפועלים בו זמנית: יש התעוררות מלמטה, ויש גזירת ה' מלמעלה.

36. אורות הקודש, ח"ג, עמ' כג; שמונה קבצים, ב, ה. ראה גם שם, ח, מב. סימוכין לדברי הרב ב"תקט"ו תפילות" לרמח"ל, כה ו-צג.

37. מאמרי הראי"ה, עמ' 321.

38. עין איה, שבת, פ"א, יט.

וכך כתב רמח"ל על מצבנו: "וכל סדרי המשפט וכל החוקים אשר חקק, כולם תלויים ברצונו ית', ולא שהוא מוכרח בהם כלל. הנה כשרוצה, משעבד רצונו כביכול למעשי בני האדם, כענין ששנינו 'והכל לפי רוב המעשה'³⁹. וכשהוא רוצה ית"ש, אינו חושש לכל המעשים, ומיטיב בטובו למי שרוצה, וכמו שאמר למשה רבנו: 'וחננתי את אשר אחון'⁴⁰, אע"פ שאינו הגון... ואז נאמר 'בימים ההם ובעת ההיא נאום ה' יבוקש את עון ישראל ואינו, ואת חטאות יהודה ולא תמצאינה, כי אסלח לאשר אשאר'⁴². וכן נאמר 'למעני למעני אעשה'⁴³. ועוד שם 'אנכי אנכי הוא מוחה פשעיך למעני, וחטאותיך לא אזכור'⁴⁴. וכן נאמר 'ומשתי את עון הארץ ההיא ביום אחד'⁴⁵. זאת נחמתנו בעניינו, כי לא על מעשינו יפקוד, ולא לזכותנו ימתין, או מחסרון מעשים יחליפנו ח"ו, אלא מפני השבועה אשר נשבע לאבותינו והברית אשר כרת. הנה אפילו אם לא תהיה זכות בישראל, כשיגיע עת מועד, הנה על כל פנים יושיענו ודאי, כי אדון כל הוא, ויכול לעשות כן כשהוא רוצה"⁴⁶.

הזכיר זאת רמח"ל ב"תקט"ו תפילות"⁴⁷ וכן הגר"א⁴⁸.

לאור כל זאת נביא את הפסוק בישעיה'⁴⁹: "ואמר ביום ההוא, הנה אלוהינו זה קוינו לו ויושיענו. זה ה' קוינו לו, נגילה ונשמחה בישועתו". לכאורה צ"ע: מה טעם כפילות המאמרים? ושוב, למה בתחילה שם "אלוהים" ואח"כ שם ה'? ומה ההבדל בין "נגילה" ללשון "ונשמחה"?

אלא בתחילה, כאשר שרתה עלינו מדת הדין (בשם "אלוהינו"), החזקנו בבטחוננו בו, "קוינו לו". נשים לשים לב כי ניקודה של אות ו' במילה "ויושיענו" הוא שווא, ולא פתח. כלומר: קיווינו לו שיושיענו בעתיד, ולא "ויושיענו" בלשון עבר. לבסוף כאשר הגאולה התגשמה, הכרנו שלא היתה כאן מדת הדין "אלוהינו", אלא היתה זאת מידת הרחמים (שפעלה באופן סמוי), ולכן: "זה ה'" אשר קיווינו לו.

39. אבות, פ"ג.

40. שמות לד.

41. ברכות ז ע"א.

42. ירמיה נ, כ.

43. ישעיה מח, יא.

44. שם מג, כה.

45. זכריה ג, ט.

46. דעת תבונות, לו.

47. תפילה רמב.

48. ליקוטים בסוף ספרא דצניעותא, עמ' 77, ד"ה ואמר בירידתו, בעניין פעולת ג"ר.

49. כה. ט.

הצדיקים הגדולים יקיימו אז "ונשמחה", ולא "נגילה". המלבי"ם מבאר שם כי "גיל" הוא על תופעה חדשה, בלתי צפויה, כמו מוצא מציאה. אבל "שמחה" היא שמחת הלב התמידית בעת שטוב לו. פשוטי עם, הם יקיימו אז בעת הישועה מידת "ונגילה", כי לא פיללו מראש שיהיה להם כך. אבל למביני הדבר לא תהיה בישועת ישראל שום הפתעה. הם ידעו כל הזמן שכך יהיה. הם יקיימו מידת "שמחה" בלבד.

וכך לשון הרמב"ם: "וכבר הבטיח לנו ה' יתעלה ע"י נביאיו, שאנו לא נכלה ולא נכחד; [ויתרה מזאת] לא נעדר מהיות אומה נעלה! וכשם שלא יתכן לתאר ביטול מציאותו [של ה'] יתעלה, כך לא יתכן להכחידנו ולכלותינו מן העולם. אמר [ה'] 'כי אני ה' לא שנית, ואתם בני יעקב לא כליתם'⁵⁰. וכן בישר לנו והבטיחנו יתרום שמו, כי מן הנמנע לפניו ית' לשנוא את כלליותנו, ואע"פ שמרדנו בו והמרינו מצותו. אמר: 'כה אמר ה', אם ימדו שמים מלמעלה, ויחקרו מוסדי ארץ למטה, גם אני אמאס בכל זרע ישראל על כל אשר עשו, נאום ה'!⁵¹".

אשרנו, מה טוב חלקנו, ומה נעים גורלנו, ומה יפה ירושתנו!

50. מלאכי ג, ו.

51. ירמיה לא, לו.